

بررسی حقوق مالکیت معنوی در صنعت نشر از دیدگاه اسلام با تأکید بر نشر دیجیتال

پدیدآورنده (ها) : اسماعیل زاده، محمد

کتابداری، آرشیو و نسخه پژوهی :: نشریه کتاب مهر :: تابستان ۱۳۹۱ - شماره ۶

صفحات : از ۸۰ تا ۹۹

آدرس ثابت : <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1093822>

تاریخ دانلود : ۱۴۰۲/۰۷/۲۹

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه **قوانین و مقررات** استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

مقالات مرتبط

- انتقال حقوق مالکیت فکری در حوزه ادبی - هنری (حق مؤلف) در فقه امامیه و حقوق ایران
- آسیب شناسی تخلفات موضوع کمیسیون های ماده ۱۰۰ قانون شهرداری بر اساس یافته های تطبیقی از کلان شهرهای ایران
- نقش کاداستر و سامانه ثبت آنی بر قضازدایی
- تحلیل مدل نهادی - حمایتی حقوق زنان در کنوانسیون رفع کلیه اشکال علیه تبعیض علیه زنان
- تأملی بر ماهیت حق انصراف در قراردادهای الکترونیکی
- مشروعیت و مالیت شرعی حقوق معنوی
- آثار ثبت املاک بر اعتبار اعمال حقوقی؛ با تأکید بر اوصاف و کارکردهای نظام ثبتی
- بررسی صحت یا عدم صحت شرط اسقاط حق طلاق ضمن عقد نکاح
- بررسی حقوقی اراضی خالصه، مستحدثه و ساحلی در نظام ثبتی ایران
- مالکیت فکری؛ سیری در ادله موافقان و مخالفان
- عوامل محیطی و انسانی هزینه معاملات ملکی و راهکارهای کنترلی حقوق ثبت ایران
- حقوق معنوی و آثار شرعی

عناوین مشابه

- بررسی حقوق حاکم بر روابط بین الملل با تأکید بر دیدگاه امنیتی صدر اسلام
- خرده پیوست : بررسی و تبیین مبانی، اصول روش های تربیت جنسی با تأکید بر دیدگاه اسلام
- بررسی تطبیقی دانش محوری اقتصاد ایران با کشورهای منطقه با تأکید بر مسئله حقوق مالکیت فکری
- نقد و بررسی کتاب «پیشینه تاریخی گفت و گوی اسلام و مسیحیت با تأکید بر دیدگاه شیعه و کاتولیک»
- بررسی رابطه متقابل حقوق مالکیت و تخصیص منابع اقتصادی با تأکید بر ادبیات اقتصاد اسلامی
- بررسی مقایسه ای - تاریخی جایگاه خانواده در فکر فمینیستی و دیدگاه اسلام با تأکید بر مسأله قواعد
- تحلیل اقتصادی حقوق مالکیت در اسلام: (با تأکید بر مفهوم هزینه های مبادله)
- تحلیل و بررسی اجتماع اسباب از دیدگاه فقه و حقوق کیفری با تأکید بر نظر امام خمینی(س)
- بررسی آثار تربیتی «خوف و رجا» از دیدگاه اسلام با تأکید بر قرآن کریم
- بررسی واردات موازی با تأکید بر حقوق مالکیت صنعتی

فصلنامه
تحلیلی
پژوهشی
کتاب مهر

بررسی حقوق مالکیت معنوی در صنعت نشر از دیدگاه اسلام با تأکید بر نشر دیجیتال

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

محمد اسماعیل زاده
دانشجوی دکتری خارج فقه و اصول
Sarafrazi.gh@gmail.com

چکیده

توجه به مالکیت معنوی و به خصوص کاربردهای آن در نشر دیجیتال از جمله مواردی است که امروزه مورد توجه و مذاقه اندیشمندان و صاحب نظران است. ارائه راهکاری‌های اجرایی برای تحقق هر چه بیشتر این موضوع، با توجه به دغدغه‌های ناشر و نویسنده، از جمله موارد مورد قبول همگان است. در این میان، اسلام، با توجه به قابلیت‌های ذاتی خود، در این زمینه، نظریات و ادله‌های متنوعی دارد که توجه به آن‌ها می‌تواند در تحقق نشر دیجیتال و برطرف کردن موانع و مشکلات فرارو بسیار مفید و مؤثر باشد. که عمده آن‌ها را می‌توان در توجه به حقوق معنوی و گسترش حدود آن در زمینه نشر دیجیتال دانست. این مقاله در صدد است تا ضمن تبیین این مقوله، با ارائه نظریات حقوقی و اسلامی، به رهیافت تازه‌ای در این امر بینجامد.

واژگان کلیدی

حق، حقوق، حقوق مالکیت معنوی، اسلام، نشر دیجیتال

مقدمه

بدون تردید، عامل مالی و اقتصادی سبب رشد و شکوفایی امور فرهنگی و توسعه و تعالی جامعه نیز می‌شود. مثال رایج آن در حوزه نشر است. در اینجا پدیدآورنده اثر، اعم شخص حقیقی یا حقوقی، با صرف وقت، مهارت و سرمایه، به تولید یک اثر می‌پردازد و چنانچه از مواهب اقتصادی آن بهره‌ای نبرد یا حق استفاده از مواهب آن مورد حمایت قانون‌گذار قرار نگیرد - به طوری که هر شخص دیگری بتواند آثار مزبور را با هزینه کمتر تولید و توزیع کند - طبعاً ادامه تولید این گونه آثار با اشکال مواجه خواهد شد و نتیجه این وضعیت جز کاهش آثار فرهنگی و علمی نخواهد بود. از سوی دیگر، معمولاً سرمایه‌گذاری اولیه در این زمینه با خطرات بیشتری مواجه است، زیرا به بازاربایی گسترده و کافی نیازمند است و این در حالی است که عکس‌العمل بازار به محصول عملاً تجربه نشده و چه بسا جریان تولید با موانعی برخورد کند و آن را معلق یا متوقف سازد.

از سوی دیگر، آنچه امروزه تکنولوژی را در خدمت اشاعه فرهنگ و آثار ادبی و هنری قرار داده و حتی موجب رشد و توسعه خود تکنولوژی هم شده انگیزه اقتصادی نشر آثار ادبی و هنری از سوی ناشران است. در واقع، رشد تکنولوژی و ظهور پدیده‌های جدید در این زمینه، علاوه بر مواهب و امکاناتی که در اختیار تولیدکنندگان محتوا قرار داده است، از سوی دیگر، سبب بروز چالش‌های عدیده‌ای هم در این زمینه گردیده است. بدون تردید، اگر محصولی تولید و عرضه شود که بتواند بازار وسیعی را آماده مصرف کند و تقاضای درخور توجهی را برانگیزد، سبب می‌شود هر شخص دیگری، غیر از سرمایه‌گذار مبتکر و خطرکننده اولیه، از فرصت پیش آمده استفاده کند و با تولید و تکثیر آثار پدیدآمده بخش متناهی از مزایای اقتصادی محصول

جدید را به خود اختصاص دهد. حال اگر در این زمینه سودآوری کافی وجود نداشته باشد، این روال موجب خواهد شد سرمایه‌گذارهای پُرخطر اولیه انجام نشود و تولید و توزیع آثار ادبی و هنری و علمی با اختلال و چالش مواجه گردد. به همین دلیل، لازم است جامعه حقی انحصاری برای پدیدآوردن آثار یادشده در نظر بگیرد و متجاوزان به آن را قابل تعقیب بداند. از این رو، امروزه حقوق مالکیت معنوی یا فکری اهمیت زیادی یافته به گونه‌ای که در دانشگاه‌های جهان جایی را به خود اختصاص داده و به دلیل ارزش و مالکیت زیاد آن درآمدهای سرشاری را عاید دولت‌ها کرده است.

از این رو، حمایت از حقوق مالکیت معنوی، به عنوان یک بخش از نهاد مالکیت و مشتمل بر مالکیت‌های صنعتی، ادبی و هنری، در قرن پانزدهم میلادی ریشه دارد. در سطح جهانی، از قرن نوزدهم و با تصویب دو کنوانسیون بین‌المللی مهم، یعنی کنوانسیون پاریس برای حمایت از مالکیت‌های صنعتی در سال ۱۸۸۳ (Paris Convention for the Protection of Industrial Property) و کنوانسیون برن برای حمایت از آثار ادبی و هنری در سال ۱۸۸۶ (Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works) نهادینه و با مرور زمان متحول شده است.

کنکاشی در مفهوم حق

حق در زبان فارسی به معنای «راست کردن سخن»، «درست کردن وعده»، «یقین نمودن»، «ثابت شدن»، «غلبه کردن به حق»، «موجود ثابت» و «تامی از اسامی خداوند متعال» آمده است (لغت‌نامه دهخدا، ذیل واژه «حق»). در فرهنگ المنجد نیز برای واژه حق مفاهیمی از قبیل «ضد باطل»، «عدل»، «مال و ملک»، «حظ و نصیب»، «موجود ثابت»، «امر مقضی»،

«حزم»، و «سزاوار» به کار رفته است (المنجد فی اللغة، ذیل واژه «حق»). حق در اصطلاح فقه شیعه «نوعی سلطنت بر چیزی است که گاه به عین تعلق می گیرد، مانند حق تحجیر، حق رهن و حق غرما در ترکه میت؛ و گاهی به غیر عین تعلق می گیرد، مانند حق خیار متعلق به عقد؛ گاهی سلطنت متعلق بر شخص است، مانند حق حضانت و حق قصاص. بنابراین، حق یک مرتبه ضعیفی از ملک و بلکه نوعی از ملکیت است» (مدرس، ۱۳۷۵، ص ۲۷). و در جای دیگری گفته شده حق عبارت است از سلطه ضعیف بر مال یا منفعت (نائینی، ۱۴۱۸، ص ۱۰۶)، اگرچه در فقه اهل سنت از حق تعریف مدوئی نشده است (مدرس، ۱۳۷۵، ص ۲۷).

در اصطلاح حقوقی «حق عبارت است از قدرت یک فرد انسانی مطابق با قانون بر انسان دیگر، یا بر یک مال و یا بر هر دو، اعم از اینکه مال مذکور مادی و محسوس باشد، مانند خانه، یا نباشد، مانند طلب» (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۱، ص ۱۵). واژه حق و مشتقات آن در قرآن مجید بیش از دویست و هشتاد بار در معانی مختلف به کار رفته است. این واژه گاه به صورت فعل و گاه به صورت اسم آمده است. پاره‌ای از آن معانی عبارت‌اند از: «ثابت شدن»، «سزاوار بودن»، «مرتکب شدن»، «ثابت و مستقر کردن»، و «صفت خداوند»، «زکات»، «امر واجب»، «دین»، «قرآن»، «درخواست»، «درست و راست»، «حق محض» و... باید توجه داشت که واژه حق در روایات اهل بیت و سخنان فقیهان در معنایی گسترده و وسیع به کار رفته است.

مثلاً آخوند خراسانی معتقد است که «حق اعتباری خاص و اضافی ویژه است که از حکمی وضعی یا تکلیفی یا یک منشأ دیگر انتزاع می شود، مثل حق الماره (حق رهگذر) که از اباحه خوردن میوه باغی که از کنار آن عبور می کند ناشی می شود» (خراسانی، ص ۱۵۱) و صاحب جواهر بیان می دارد حقوق مطلقاً عوض واقع می شوند (محمدی، ۱۳۸۲، ۱۱/۴) کاشف الغطاء نیز معتقد است که حقوق مطلقاً عوض واقع می شوند (همانجا).

تعریف نشر الکترونیک

به اختصار می‌توان بیان داشت که هر آنچه به صورت الکترونیک save شود e-published به شمار می‌آید ضمن آنکه قابلیت آن‌لاین شدن را نیز دارد. در واقع، هر اقدامی که باعث تولید محتوا به صورت فرمت‌های الکترونیکی و غیر چاپی شود نشر الکترونیک خوانده می‌شود که شامل کتاب الکترونیکی، خبرنامه الکترونیکی، لوح‌های چندرسانه‌ای، نشریات الکترونیکی، سیستم تابلو اعلانات الکترونیک یا BBS و گروه‌های بحث و سؤال و جواب در اینترنت و... می‌شود. عملیات ویکی‌ها نوعی نشر الکترونیک هستند. از قالب‌های بسیار معمول این نوع نشر فایل‌های محتوایی PDF است. از سوی دیگر، در این نشر، عملیات انتشار گاهی اوقات روی یک دیسکت یا سی‌دی یا شبکه محلی یا شبکه جهانی و روی سایت‌های وب است. از این رو، حتی پیام‌های کوتاهی که از طریق پورتال‌های مختلف روی تلفن‌های همراه منتقل می‌شود شامل تعریف نشر الکترونیک و، بالطبع، قانون و مقررات نشر الکترونیک می‌شود. از مزایای آن این است که در این نوع نشر نویسنده می‌تواند ناشر هم باشد.

تعریف e-book

e-book همان کتاب الکترونیک است. در تعریف آن می‌توان گفت که ذخیره اطلاعات کتاب در قالب دیجیتال به صورتی که بتوان آن را روی صفحه رایانه مشاهده کرد. کتاب‌های الکترونیکی از نظر امکانات موجود در آن‌ها به موارد ذیل طبقه‌بندی می‌شوند:

۱. کتاب‌های الکترونیکی به صورت فقط متن همانند کتاب‌های چاپی؛
۲. کتاب‌های الکترونیکی همراه با تصاویر ثابت، جدول‌ها، و نمودارها؛
۳. کتاب‌های الکترونیکی دارای تصاویر متحرک، همراه با پخش فیلم، انیمیشن، کلیپ و...؛

۴. کتاب‌های الکترونیکی گویا همراه با امکانات صوتی؛
۵. کتاب‌های الکترونیکی چندرسانه‌ای به همراه امکان پرسش و پاسخ میان کاربر و کتاب.

تعریف نشر دیجیتال

نشر دیجیتال همان e-publishing است که، در واقع، انباشت اطلاعات به گونه دیجیتال و با ابزار الکترونیک است.

نشر دیجیتال را می‌توان در قالب‌هایی چون لوح فشرده (CD)، لوح فشرده دیجیتال (DVD) روی شبکه وب و... منتشر کرد. از خصوصیات نشر الکترونیک آن است که آن را می‌توان در قالب فایل‌هایی که توسط یک رایانه اجرا می‌شود، مانند قالب‌های Word Text، HTML، PDF و فایل‌های اجرایی EXE، درآورد. از مزایای آن‌ها می‌توان به سادگی اجرا، سادگی جست‌وجو در متن، داشتن قالب زیباتر، منسجم بودن مطالب، امکان عرضه یا فروش ساده‌تر و سریع‌تر، داشتن قابلیت افزودن امکانات مالتی‌مدیا و... اشاره کرد.

تعریف کتاب

مرجع تعریف کتاب همان تعریفی است که یونسکو به دست می‌دهد: کتاب یک نشریه غیر ادواری (non-periodical) است که چاپ می‌شود (printed) و حداقل تعداد صفحات آن ۴۴ صفحه است و، در نهایت، یک کاور نیز دارد.

در شکل سنتی و رایج، کتاب مجموعه‌ای است از لوح‌های چوبی یا عاجی یا مجموعه‌ای است از ورق‌های کاغذ، پوست آهو و یا ماده‌ای مانند آن، اعم از دست‌نویس یا چاپی، که با هم به نخ کشیده شده یا صحافی شده.

مفهوم حقوق معنوی

از منظر اسلام، علاوه بر دو جنبه کلی حق، یعنی حق عینی و حق دینی، حقوق دیگری نیز وجود دارند که از جهتی به حق عینی شبیه‌اند و از جهتی دیگر به حق دینی. بارزترین این حقوق حقوق معنوی است که مثلاً حقی که مؤلف بر آثار خود دارد در برابر همه قابل استناد است و با حق مالکیت شباهت پیدا می‌کند، ولی موضوع آن، مانند سایر حقوق عینی، شیء خارجی نیست و متکی به حاصل فکر و ابداع نویسنده است. (کاتوزیان، ۱۳۷۷، ص ۴۵۳)

از این رو، حقوق معنوی، امتیازی است غیرمادی و قانونی خارج از حقوق بر اعیان و منافع اعیان و ذم، مانند حق دارنده ورقه لیسانس یا ورقه اختراع و حق مؤلف و حق کار فکری و حق آدمی بر نام خانوادگی یا بر اسم تجاری. عرف عصر حاضر در تألیفات بر ذکر منابع است و عدم ذکر منابع بی محمل صحیح نقض این عرف و دستبرد به حق مؤلفان است، یعنی مؤلفانی که عادت دارند منابع را ذکر کنند (آیتی، ۱۳۷۵، ص ۲۷۱) در واقع حقوقی است که به صاحب آن اختیار انتفاع انحصاری از فعالیت و فکر و ابتکار انسان را می‌دهد. مثلاً حقی که تاجر و صنعتگر به نام تجاری یا شکل خاص و علامت کالاها و فرآورده‌های خود دارد و حقی که نویسنده اثر ادبی یا مخترعی به آن اثر و اختراع پیدا می‌کند حق معنوی است (کاتوزیان، ۱۳۷۷، ص ۴۵۶). از این رو، می‌توان حقوقی دانست که به صاحب آن اجازه می‌دهد تا از منافع و شکل خاصی از کار و فکر انسان به انحصار استفاده کند (آیتی، ۱۳۷۵، ص ۲۷۱). در عرف بین‌المللی این حقوق معنوی دربرگیرنده حق انحصاری استفاده از ابداع و اختراع امور فکری در ادبیات و علوم و هنرهاست خواه به صورت لفظی باشد یا کتبی، یا به صورت گرافیک (تصویر، نقشه یا خطوط) یا تجسم و مانند این‌ها و نیز هر چیز که با یک روش علمی تهیه شود، به شرط آنکه معرف شخصیت فکری تولیدکننده باشد (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۸، ص ۱۷۰۷). از این رو در یک قالب کلی می‌توان

گفت حقوق معنوی حقوقی است که به صاحب آن اجازه می‌دهد تا از منافع و شکل خاصی از کار و فکر انسان به انحصار استفاده کند (کاتوزیان، ص ۲۷۱). از این رو می‌توان گفت که نشر دیجیتال نیز تابع همین حقوق معنوی است.

مفهوم مالکیت معنوی

از نظر حقوق موضوعه، حقوق مالکیت معنوی سابقه طولانی ندارد، ولی می‌توان رد پای آن را در ادوار تاریخی دید. نکته قابل توجه اینجاست که مصادیق مالکیت معنوی، از نظر پیدایش، سوابق و پیشینه یکسانی ندارند، مثلاً تاریخچه پیدایش اختراعات ابتدایی بر تاریخچه پیدایش حق مؤلف مقدم است، چون بشر پیش از آنکه به فن کتابت آشنا شود هنر ابزارسازی داشته و نیازهای ضروری او ایجاب می‌کرده که برای تسلط بر طبیعت و رهایی از گرسنگی و تشنگی و سرما و گرما به ساختن ابزارهای لازم روی آورد. اصطلاح حقوق معنوی یا حقوق فکری را نخستین بار پیکار (Picard)، حقوقدان بلژیکی، در سال ۱۸۹۹ به کار برده است و برخی از حقوقدانان به جای آن اصطلاح مالکیت‌های غیرمادی، حقوق بر اموال غیرمادی و حقوق جلب مشتری را به کار برده‌اند. (امانی، ۱۳۸۳، ص ۲۴)

برخی از حقوقدانان بر این باور هستند که کاربرد عنوان حقوق مالکیت فکری بهتر از عنوان مالکیت معنوی است. استدلال آنان بر این مبناست که معنوی گرچه ممکن است جامع باشد، مانع نیست، زیرا کلمه معنوی در لغت منسوب به معنی بوده و در مقابل مادی، صوری، و ظاهری تعریف شده است، و از سویی با توجه به اینکه موضوع اصطلاح intellectual property محصولات و تراوش‌های فکری است و کلمه یادشده، در زبان فارسی، سیر در عالم معنی و باطن را در ذهن تداعی و ما را از موضوع واقعی آن دور می‌کند، عنوان حقوق مالکیت فکری بهتر

است (امامی، ص ۱۹۳). ولی به نظر می‌رسد که کاربرد اصطلاح مالکیت معنوی بهتر از اصطلاح مالکیت فکری است، زیرا اصطلاح نخست شمول و فراگیری بیشتری دارد، و امکان جای دادن برخی از عناوین در اصطلاح نخست وجود دارد در صورتی که نمی‌توان آن‌ها را در اصطلاح دوم جای داد. مثلاً حق علامت یا حق نام تجارتي و نیز حق سرقتی بنا بر آنکه جزء خانواده مالکیت معنوی باشد فکر و اندیشه آن‌چنانی مصروف آن‌ها نمی‌شود، با وجود این، همانند دیگر مصادیق مالکیت معنوی، که محصول فکر و اندیشه‌اند، از حقوق مادی و معنوی برخوردارند. درباره تعریف مالکیت معنوی برخی بر آن‌اند که «مزایایی قانونی و غیر مادی و مربوط به شخصیت پدیدآورنده یک اثر فکری، که به موجب آن وی برای همیشه از یک دسته حقوق خاص برخوردار است» یا «حقوق و امتیازات غیر مالی مربوط به شخصیت (پدیدآورنده) و برای حمایت از او». (آیتی، ۱۳۷۵، ص ۱۳۳)

برخی دیگر، «مجموعه حقوقی که صرفاً به شخصیت صاحب حق بوده و بر فعالیت فکری او ناظر است» (آذری، ص ۱۴۱) بیان می‌دارند. برخی از صاحب‌نظران معتقدند که «حقوق مالکیت فکری (حقوق مالکیت معنوی) حقوقی است که به صاحب آن اجازه می‌دهد از منافع و شکل خاصی از فعالیت یا فکر انسان منحصرأستفاده کند» (حاتمی، ص ۸۲). در کل باید توجه داشت که مالکیت معنوی دو قلمرو مجزا دارد:

۱. مالکیت ادبی و هنری. مالکیت ادبی و هنری آثار ادبی، صوتی، و تصویری (مثل آثار عکاسی یا سینمایی و جز آن‌ها) را در بر می‌گیرد. بنابراین، حق مؤلف از مصادیق حق مالکیت معنوی و به پدیدآورندگان آثار ادبی و هنری تعلق می‌گیرد. این حق، فارغ از هرگونه قرارداد و شروط قراردادی، حقوقی را برای پدیدآورنده اثر مقرر داشته است که همه افراد جامعه باید آن را رعایت کنند.

۲. مالکیت صنعتی. نوعی مالکیت معنوی است که اختراعات، نام و علائم تجاری، خدمات، طرح‌ها و مدل‌های صنعتی و نام‌گذاری مبدأ جنس و جلوگیری از رقابت نام‌شروع را شامل می‌شود.

در اینجا ذکر یک نکته ضروری به نظر می‌رسد و آن نام تجاری است که دارای رابطه تنگاتنگ با مالکیت معنوی است. با توجه به اهمیت عنوان نام یا علامت تجاری، که در قوانین بین‌المللی بیشتر مورد توجه قرار گرفته و مصداق روشن و کاربردی حقوق معنوی به شمار می‌آید، شایسته است تعریفی از این عنوان به دست دهیم. نام یا عنوان تجاری اصطلاحی است که در یکی از موارد ذیل به کار می‌رود:

۱. شعار تجاری برای کالایی که آن شعار سبب تعیین نام و عنوان و موجب امتیاز آن کالا از موارد مشابه می‌شود. این امتیاز و شهرت کالا اگرچه برآمده از کیفیت و خصوصیت کالا است، هرگاه مصرف‌کنندگان آن نام و عنوان را می‌شنوند به کالا، خصوصیت، و کیفیت آن توجه می‌کنند و همین امر سبب اقبال مردم به آن کالا می‌شود (بوطی، ص ۹۶). امروزه از این عنوان به نشان تجاری یا علامت بازرگانی تعبیر می‌کنند.

۲. نام تجاری برای محل، شرکت یا کارخانه‌ای که در طول زمان به آن نام شهرت یافته است. به گونه‌ای که این شهرت و آوازه در همان نام و عنوان تجاری نمود پیدا می‌کند نه در عنوانی دیگر. این نام تجاری گاه از نام تاجر، لقب یا شهرت او گرفته شده؛ نامی وضعی (انتخابی) است. به این نام و عنوان در عرف امروز «شهرت تجاری» می‌گویند.

۳. نام و عنوان محل تجاری که صرفاً به عنوان شناخت موقعیت مکانی یک شرکت، کارخانه یا محل کسب و کار به کار می‌رود نه آنکه ناشی از تلاش و کوشش صاحب محل برای ارائه کالایی برتر و با کیفیت‌تر یا خدمات بیشتر و بهتر باشد، مانند بسیاری از نام‌گذاری‌های

اماکن تجاری و محل های کسب (تابلوهای مغازه‌ها) که فقط به منظور شناخت موقعیت محلی به کار می‌روند. این گونه عناوین به نام «محل کسب و تجارت» تعبیر می‌شوند. در کل، نشر دیجیتال با مقوله حقوق مالکیت معنوی در ارتباط است و باید توجه داشت که این تعبیر حقوق مالکیت معنوی فقط در بعد آثار چاپی نیست، بلکه در بعد آثار دیجیتال هم قابلیت بیان و کار کرد دارد.

مالکیت معنوی از دیدگاه اسلام

با عنایت به آنچه در مباحث پیشین پیرامون مالکیت معنوی بحث شد می‌توان چنین برداشت کرد که حقوق مالکیت معنوی یا حقوق مالکیت فکری در دو معنای متفاوت به کار رفته به گونه‌ای که در یکی مقسم واقع شده و در دیگری قسیم است، به این معنی که تعاریفی که در آن‌ها به حق غیرمادی اشاره شده و حقوق معنوی را به حق غیرمادی منحصر دانسته، حق معنوی با حق اخلاقی یکی گرفته شده و به تعریف آن اقدام شده است، در صورتی که در تعریف اخیر به دو بُعد مادی و معنوی حق یادشده اشاره گردیده و نشان‌دهنده آن است که حقوق مالکیت معنوی یا فکری مقسم واقع شده است. ذکر این نکته خالی از لطف نیست که مالکیت حقوق یادشده از طریق عنوان منفعت یا کار قابل اثبات است، چنانچه همه فقهای اسلامی به جز فقهای متقدم حنفیه به مالکیت منافع باور دارند (ابن عابدین، ۱۴۱۵، ص ۱۶۷) و فقهای متأخر حنفی مالکیت منافع را پذیرفته‌اند (ایروانی، ص ۲۲۱). در اسلام بر اساس قواعد فقهی می‌توان حقوق مالکیت معنوی را اثبات کرد. مثلاً بر اساس قاعده تمسک به ارتکاز عقلا و سیره عقلا می‌توان این حق را اثبات کرد، زیرا بر اساس این دلیل از یک سو ارتکاز عقلا بر مالکیت این حقوق دلالت دارد و از سوی دیگر نیز هیچ منع و ردعی از شارع نسبت به این ارتکاز به دست ما نرسیده است. پس اصل بر اعتبار این ارتکاز عقلایی از نظر شرع مقدس است. از طرفی، ارتکاز عقلایی عقد

بودن تعهدات و التزامات معمول در جوامع را نتیجه می‌دهد. توضیح آنکه با توجه به اینکه هر روزه قراردادهای و عقدهایی بروز می‌نمایند که قبلاً وجود نداشته‌اند، چنانچه ارتکاز عقلایی به عقدیت نوع خاصی از تعهد حکم کند، همان گونه که در مورد حقوق مالکیت معنوی چنین است، در این صورت می‌توان آن تعهد را مشمول عموم آیه دانست و به لزوم وفای به آن حکم نمود. این نوع ارتکاز مخصوص زمان خاصی نیست، بلکه هر زمانی را شامل می‌گردد. همچنین در عرف عقلا، یکی از حقوق قابل احترام حقوق معنوی مؤلفان و محققان و مبتکران است. هم تشخیص این حق و هم ارزیابی آن با عرف است. منظور از سیره عقلا درک عقلانی و روش‌هایی است که عقلا در حقانیت آن‌ها به کار می‌برند، مثل رجوع جاهل به عالم، جواز اخذ به ظاهر کلام، ضرورت حکومت، لزوم سرپرستی کودکان و سفیهان و... به تعبیر دیگر، سیره عقلا اعم از سلوک خارجی و مرتکبات عقلایی است. همه عقلا با هر گونه آداب و فرهنگی این امور را تأیید می‌کنند و در حقانیت آن‌ها تردید ندارند. با این حال، عموم فقها در صورتی برای این فهم‌ها و روش‌ها ارزش قائل‌اند که امضای شارع را برای آن‌ها احراز کنند. سیره عقلا شامل مسلمانان و غیر مسلمانان می‌شود، و در نزد اصولیان متأخر، تعبیر از آن به بنای عقلاء شایع است (مظفر، ۱۳۷۰، ص ۱۵۳). از جمله قواعد دیگری که می‌توان برای مالکیت حقوق معنوی بیان کرد حق سبق است (مهریزی، ص ۴)، با این بیان که با استفاده از حدیث «هر کس پیشی بگیرد بر آنچه که کسی قبلاً به آن پیشی نگرفته است، وی به آن سزاوارتر است» (بیهقی، ص ۱۴۲). از آنجا که صاحبان آثار برای تولید آثار خود زحمت کشیده و پیش از دیگران موفق به تولید فکری شده نسبت به دیگران احق و سزاوارند. از سوی دیگر، یکی دیگر از دلایل اثبات شرعیت حقوق مالکیت معنوی آن است که ملکیت انسان نسبت به ذمه خویش، کارها، جوارح، اعضا و دستاوردهای کارهایش، ملکیت و سلطه‌ای تکوینی است نه اعتباری؛ لذا تولیدات فکری از جمله کارهای انسان است که انسان

نسبت به آن‌ها ملکیت و سلطه دارد. از سویی، این ملکیت و سلطه ذاتی است و اعتباری نمی‌باشد و عقلا در این موارد، به جعل سلطنت اعتباری - که مثلاً در مورد ملکیت انسان نسبت به خانه است - نیازی نمی‌بینند؛ زیرا بر این باورند که سلطنت تکوینی انسان را از سلطنت اعتباری بی‌نیاز می‌سازد. این دلیل از موارد تمسک به ارتکاز عقلایی نیست تا اشکالات مربوط به آن پیش بیاید، زیرا پس از مفروغ عنه بودن مالکیت تولیدات فکری به دلیل منافع یا عمل می‌توان برای اثبات این مدعا به روایاتی که بر عدم جواز و حلیت تصرف در مال غیر دلالت دارند تمسک جست، مثل سخن امام زمان (ع) درباره اموال خمس: «برای هیچ کس حلال نیست که در مال غیر، بدون اذن صاحب آن، تصرف کند چطور در مال ما تصرف جایز باشد؟». (حر عاملی، ۱۴۱۴، ج ۲۴، ص ۲۳۴ و ج ۱۴، ص ۵۷۲)

علاوه بر قواعد فقهی و اسلامی، در میان فقها و اندیشمندان اسلامی نیز صاحب‌نظرانی داریم که بر این حق تکیه و تأکید داشته‌اند. آیت‌الله روحانی از اولین فقهای است که به شیوه استدلالی معهود در حوزه‌ها به مسئله مذکور پرداخته و بیان نموده است که تألیفات و تصنیفات حاصل زحمات مؤلفان آن بوده و جزو مملوکات آنان به شمار می‌رود. به حکم حدیث «لناس مسلطون علی اموالهم» مجازند که دیگران را از تصرف در غیر موارد مجاز منع کنند. (روحانی، ۱۳۸۵، ۹۲/۲)

از سوی دیگر، اندیشمندان اسلامی نیز این حقوق را مورد مذاقه قرار داده‌اند. آنان حقوقی مانند حق تألیف، حق امتیاز و چاپ را مشروع تلقی کرده و عرف را مستند آن دانسته‌اند. به نظر ایشان، در این گونه موارد از شارع مقدس ردعی به ما نرسیده است. از این رو، می‌توان با تکیه به عرف عقلا و عموماً «او فوا بالعقود» و «المؤمنون عند شروطهم» مشروعیت آن را ثابت کرد. به اعتقاد آنان، عرف نویسندگان و پدیدآوردگان آثار هنری و صوتی و تصویری چنین است

که محصولات خود را به شرط عدم تکثیر و کپی برداری می فروشند و تنها بخشی از منافع خود را به خریدار انتقال می دهند. در نتیجه، خریدار مکلف است که شرط مزبور را رعایت کرده و در همان چارچوب توافق شده از آن استفاده کند. (اسکندری، ص ۲۷۷-۲۸۰)

فقیه نامداری چون حضرت آیت الله سید محمد شیرازی، نیز از جمله کسانی است که به بحث درباره حقوق معنوی پرداخته. به عقیده وی، حق التالیف، به مفهوم مادی و اقتصادی آن، از مسائل مستحدثه و جدید است که پس از پیدایش صنعت چاپ و نشر به وجود آمده است. حق التالیف یک حق عرفی است و در مقابل حق عینی قرار دارد. حق ترجمه، حق اقتباس، حق ترجمه ترجمه و حق نشر همگی از مسائلی است که به پدیدآورنده اختصاص دارد و محصولاتی مانند نقاشی، عکاسی، نمایش و بازی‌های رایانه‌ای را در بر می گیرد. همچنین اگر کسی نام و عنوان مخصوصی را برای کتاب، مؤسسه یا روزنامه‌اش قرار دهد و عرفاً حق او شمرده شود، دیگران جایز نیستند که از همان نام و عنوان استفاده کنند. این کار از دو جهت حرام است: یکی از جهت تجاوز به حقوق صاحب آن کتاب، مؤسسه، روزنامه و مانند آن، و دیگری از حیث فریب دادن مشتریان و به اشتباه انداختن آنان در خرید یا مراجعه به کتاب، روزنامه، و مؤسسه مذکور و... در هر صورت معیار بررسی و قضاوت عرف است. بنابراین، اگر کاری عرفاً تجاوز و تعدی به حقوق مؤلف و شاعر شمرده شود، حرام است و نیز هرگونه تقلید و کپی برداری از آثار علمی، هنری، صوتی، تصویری، معماری، خطاطی، فیلم، سینما، برنامه‌های رادیویی، تلویزیونی، ماهواره‌ای و امثال آن، بدون اذن و رضایت صاحبان آنها، تجاوز به حقوقشان بوده و حرام است (همان). لذا می‌بینیم که اصل مالکیت معنوی از دیدگاه اسلام قابل دفاع است حال چه اثر به صورت چاپ‌های معمولی باشد و چه به صورت دیجیتال نشر یافته باشد. اصل اسلامی بر رعایت حقوق مالکیت و حق نشر آنها در ید پدیدآورندگان آنهاست.

بررسی مالکیت معنوی در نشر دیجیتال با توجه به مبانی اسلامی آن

بدون تردید، رشد تکنولوژی‌های ارتباطی و گسترش نشر الکترونیکی به‌ویژه در زمینه نشر دیجیتال، سبب ایجاد مسائل جدی است، از جمله اینکه قوانین جاری حق مؤلف تا چه حد توان و کارایی لازم را برای حمایت از کلیه آثار به اشکال مختلف دارد؟ همان طور که اشاره شد، مالکیت معنوی بالطبع این مفهوم را به ذهن متبادر می‌کند که چه کسی مالک سرمایه‌های معنوی یا افکار و عقاید منتشره است. اگرچه هنوز عده زیادی نیز بر این عقیده‌اند که اطلاعات باید آزاد و رایگان در اختیار همگان قرار گیرد نه آنکه به عنوان کالایی تجاری داد و ستد شود. اما در جوامع اطلاعاتی کنونی افکار و عقاید و نهایتاً اطلاعات نیز نوع برجسته‌ای از ثروت محسوب شده و به آن به دیده کالایی باارزش می‌نگرند.

از این رو، از دیدگاه اسلام پدیده آورنده اثر، اعم از شخص حقیقی و حقوقی، از آنجایی که با صرف وقت، مهارت، و سرمایه به تولید یک اثر مبادرت می‌کند، می‌بایست مورد حمایت قرار گیرد، زیرا اگر فرد از مواهب اقتصادی آن بهره‌ای نبرد یا حق استفاده از مواهب آن مورد حمایت قانون گذار قرار نگیرد - به طوری که هر شخص دیگری بتواند آثار مزبور را با هزینه کمتر تولید و توزیع کند - طبعاً ادامه تولید این گونه آثار با اشکال مواجه خواهد شد و نتیجه این وضعیت جز کاهش آثار فرهنگی و علمی نخواهد بود. بدون تردید، آنچه امروز تکنولوژی را در خدمت اشاعه فرهنگ و آثار ادبی و هنری قرار داده و حتی موجب رشد و توسعه خود تکنولوژی هم شده انگیزه اقتصادی نشر آثار ادبی و هنری از سوی ناشران است.

به این ترتیب، عامل مالی و اقتصادی سبب رشد و شکوفایی امور فرهنگی و توسعه و تعالی جامعه نیز می‌شود. لذا اگر در این زمینه قوانین مدون و متقنی انجام نگیرد، نمی‌توان شاهد اشاعه و گسترش رشد دیجیتال بود. مثلاً در زمینه نشر دیجیتال با عنایت به اینکه عرضه آثار در

قالب یک فایل رایانه‌ای است، اگر مبانی قانونی و حدود آن تدوین نگردد، هر فردی به خود اجازه می‌دهد که بدون هیچ‌گونه ترس و نگرانی از تعقیب قانونی، از روی نسخه اصلی نسخه‌های دیگری تهیه کند و در اختیار دیگران قرار دهد.

اگرچه پاره‌ای از فقها قائل به این امر هستند که نشر دیجیتال می‌تواند به صورت رایگان در اختیار همه قرار گیرد، باید توجه داشت که تأکید اسلام بر این موضوع است که می‌بایست استفاده از منابع - اعم از سنتی و دیجیتال - با رعایت حقوق پدیدآورندگان باشد و گردش آزاد و فراگیر اطلاعات در عصر کنونی نباید به عنوان محملی برای فرار از حقوق مالکیت فکری باشد. اسلام قائل بر این امر است که در هر عصری باید رابطه میان پدیدآورنده و اثر محترم شمرده شود و نتیجه خلاقیت و تلاش آنها به حساب دیگران گذاشته نشود. از مجموع این مباحث استفاده می‌شود که مالکیت حقوق معنوی، خاصه در نشر دیجیتال، به دلیل در بر گرفتن کار و منفعت و... مورد پذیرش فقهای اسلام است و با توجه به ادله گوناگون همچون لاضرر، اوفوا بالعقود، اختلال نظام و... شرعیت حقوق یادشده نتیجه گرفته می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری کلی

در حال حاضر، نحوه انتشار یک اثر معمولاً به این صورت است که پدیدآورنده اثر حق تولید و توزیع اثر خود را به طور موقت یا دائم به یک ناشر واگذار می‌کند. ناشر پس از چاپ اثر ممکن است آن را مستقیماً بفروشد یا میان کتاب‌فروشی‌ها، کتابخانه‌ها و سایر مراکز اطلاع‌رسانی توزیع کند که نهایتاً جامعه قادر خواهد بود که به آن اثر دست یابد. تاکنون این رویه خلق، تولید، و توزیع آثار در مجموع ثمربخش بوده است. با ورود نشر الکترونیکی و

تأثیرات چشم گیر آن مسئله حائز اهمیت «مالکیت آثار» است، مثلاً در انتشار الکترونیکی آثار یکی از مهم ترین سؤالات این است که چه کسی مالک اطلاعات است؟ و چه کسی باید به آن دسترسی داشته باشد؟

در عصر کنونی به تدریج ماهیت حق مؤلف و مالکیت معنوی در حال تغییر است و به سادگی نمی توان تشخیص داد که هر یک از چه اجزائی تشکیل شده است. معمولاً در اکثر کشورهای که از قانون حق مؤلف حمایت می کنند تنها آثار مکتوب مادی را تحت پوشش این قانون قرار می دهند. در نتیجه، عقاید، مفاهیم، حقایق، اکتشافات، و سایر موارد مشابه، تا زمانی که نانوشته و غیر ملموس باشند، از قانون مستثنی می شوند. آنچه تحت پوشش قانون حق مؤلف قرار می گیرد بیان اندیشه یک مؤلف به صورت چاپی و ملموس است و نه خود اندیشه. از این رو، چنین محدودیتی در قانون حق مؤلف، که اندیشه را تحت حمایت قرار نمی دهد، مشکلات فراوانی را برای پدید آورندگان نشر دیجیتالی به وجود آورده است.

زیرا نبودن یک چارچوب واضح و شفاف از تعریف مالکیت نشر دیجیتالی سبب شده است تا افراد، بدون هیچ گونه ترس و نگرانی از تعقیب قانونی، از روی نسخه اصلی نسخه های دیگری تهیه کنند و در اختیار دیگران قرار دهند. از این رو، به نظر می رسد لازم است تا با توجه به مبانی اسلامی چارچوبی کلی برای آن استخراج گردد. اسلام همان طوری که حقوق مالکیت را در مورد آثار چاپی و نشر یافته به صورت سنتی محترم می شمارد، حقوق نشر دیجیتال را محترم می شمارد ●

منابع

- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه.
 لويس معلوف، المنجد في اللغة.
 مدرس، علی اصغر (۱۳۷۵)، حقوق فطری یا مبانی حقوق بشر، تبریز، نوبل.
 نائینی، میرزا محمدحسین (۱۴۱۸)، منیة الطالب، نگارش موسینجفی خوانساری، قم، مؤسسه
 النشر الاسلامی.
 جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۷۱)، مقدمه عمومی علم حقوق، تهران، گنج دانش.
 خراسانی، محمد کاظم، حاشیة کتاب مکاسب، وزارت ارشاد اسلامی، ۶۱۶ هـ.ق.
 محمدی، علی (۱۳۸۲)، شرح مکاسب، چاپ سوم، قم، انتشارات دارالفکر.
 مصباح، محمد تقی (۱۳۸۰)، نظریه حقوقی اسلام، نگارش محمد مهدی نادری و محمد مهدی
 کریمی نیا، قم، مؤسسه امام خمینی.
 جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۵)، فلسفه حقوق بشر، قم، اسراء.
 کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۷)، فلسفه حقوق، ج ۳، تهران، شرکت سهامی انتشار.
 آیتی، حمید (۱۳۷۵)، حقوق آفرینش های فکری، تهران، نشر حقوقدان.
 جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۷۸)، مبسوط در ترمینولوژی، ج ۳، تهران، کتابخانه
 گنج دانش.
 کاتوزیان، ناصر، مقدمه علم حقوق و مطالعه در نظام حقوقی ایران، شرکت سهامی.
 امانی، تقی (۱۳۸۳)، قوانین و مقررات حقوق مالکیت فکری، انتشارات بهنامی.
 امامی، نورالدین، «حقوق مالکیت های فکری»، فصلنامه رهنمون، ش ۲ و ۳، ص ۱۹۳.

- آذری، کیوان، «حقوق معنوی پدید آورنده اثر»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ش ۲۲، ص ۱۴۱.
- حاتمی، علی اصغر، «نگرشی بر حق مالکیت فکری و تعیین جایگاه آن در قلمرو علم حقوق»، مجله علوم اجتماعی و علوم انسانی دانشگاه شیراز، دوره یازدهم، ش ۱ و ۲، ص ۸۲.
- بوطی، محمد سعید رمضان، قضایا فقهیه معاصره، ج ۱، بی جا، بی تا.
- ابن عابدین (۱۴۱۵)، حاشیه رد المختار علی الدر المختار، دارالفکر، ج ۵.
- ایروانی، محمدرضا، «حق ابتکار در فقه اسلامی مقارن»، نامه مفید، ش ۴، ص ۲۲۱.
- شفایی، عبدالله، «حق تألیف از دیدگاه فقه تطبیقی»، مجله فقه اهل بیت، ش ۳۷ و ۳۸.
- مظفر، محمدرضا (۱۳۷۰)، اصول الفقه، ج ۲، قم، دفتر تبلیغات اسلامی.
- مهریزی، مهدی، «حقوق معنوی و متون مقدس»، آینه پژوهش، ش ۸۵، ص ۴.
- بیهقی، احمد بن حسین، السنن الکبری، ج ۶، بیروت، دارالفکر، بی تا.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۴)، وسایل الشیعه، قم، تحقیق و نشر مؤسسه آل البيت، ج ۲۴، ص ۲۳۴ و ج ۱۴، ص ۵۷۲.
- روحانی، سید محمدصادق (۱۳۸۵)، المسایل المستحدثه، ج ۲، مکتبه المجتبی، بی جا.
- اسکندری، مصطفی، فقه البنوک و الحقوق الجدیده من محاضرات الاستاذ الشیخ محمد.